

DŽELILA BABOVIĆ*
(Sarajevo)

AN'ĀM ABDULLAHA IBN SALIHA IZ GORNJEG
VAKUFA: SINERGIJA SLIKE I TEKSTA U
POBOŽNOJ PRAKSI

Abstrakt

An'ām je naziv za rukopisne kodekse u kojima su sadržane izabrane sure iz Kur'ana, dove, salavati, slike, grafike i pečati koji simboličkim putem povezuju svoga vlasnika ili čitatelja sa Uzvišenim Bogom i poslanikom Muhammedom, a. s., svetim mjestima i važnim ličnostima islamske duhovne povijesti. Dugo se smatralo da su ovi kodeksi bili namijenjeni za privatnu i društveno ograničenu devocijsku upotrebu. Međutim, praksa njihovog uvakufijavanja u javnim institucijama, posebno džamijama i tekijama, kao i postojanje velikog broja rukopisnih primjeraka, govori da su *an'āmi* bili itekako prisutni i koristili se u širim društvenim krugovima.

U ovome radu bit će predstavljen *An'ām* Abdullaha ibn Saliha iz Gornjeg Vakufa, koji se čuva u rukopisnoj zbirci Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu (OIS, R 86). Kompilacijom odabranih religijskih tekstova i kombiniranjem teksta sa ilustracijama Abdullah ibn Salih sačinio je djelo koje nudi uvid u pobožne prakse u Bosni krajem 18. stoljeća te dokumentirano pokazuje način na koji su molitveni tekstovi čitani, upotrebljavani i integrirani u svakodnevni život. Fenomenološkim pristupom u analizi *An'āma* Abdullaha ibn Saliha ukazat ćemo na značaj i ulogu teksta, reprezentativne slike i grafika u svetom kontekstu, te se baviti njihovom ritualnom upotrebom i otkrivanjem skrivenih značenja njihove empirijske manifestacije.

Ključne riječi: rukopisi, Bosna, 18. stoljeće, simbolika teksta, slika, figurativna grafika

* Dr. Dželila Babović, viši naučni saradnik, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, email: dzelilababovic@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-2313-2802

UVOD

An'ām je naziv za rukopisna djela koja pripadaju korpusu diglosijskih ilustriranih molitvenih zbornika u kojima se spajaju kur'anski ajeti, hadisi, različite dove i drugi pobožni tekstovi sa širokim spektrom slika, grafičkih prikaza i stiliziranih pečata. Naziv potječe od istoimene kur'anske sure *al-An'ām*¹ koja se najčešće nalazi na početku zbornika. S obzirom na sadržaj, ovi rukopisni kodeksi nazivaju se i *Du'ā kitāb*, *Du'ā mecmū'asi*, *En'ām-i šerīf* i sl. Pored toga, pojam *an'ām* u islamskoj tradiciji označava i korpus artefakta izrađenih od različitih materijala (kamen, drvo, papir i sl.) na kojima su ispisivane simbolične formule sa religijskim tekstovima i crtežima te su se kao hamajlije ili talismani držali u kućama ili nosili na tijelu s ciljem zaštite od nesreće, stradanja, bolesti i drugih nedaća. Funkciju i upotrebnost značaj ovih artefakta opisuju i njihovi nazivi u arapskom jeziku *tamīm* – hamajlija, upotpunjen, savršen i *ta'wīd* – talisman, staviti se pod zaštitu Uzvišenog Boga.

Kao rukopisno djelo *an'ām* je, pored toga što se koristio za individualnu molitvu, služio i kao sredstvo za jednu vrstu meditacije u kojoj su tekst i slika bili usmjereni i koristili se s ciljem postizanja zaštite, utjehe, olakšanja ili zdravlja, kao hamajlija, lijek ili svestrano zaštitno sredstvo. Odabir određenih kur'anskih sura i drugih sakralnih tekstova, kao i različiti vizualni elementi te ispisivanje simboličnih formula sa brojevima i slovima, a iznad svega način kombiniranja svih navedenih elemenata, *an'ām* kao rukopisno djelo čini talismanom – sredstvom kojim se traži neka korist, i hamajlijom – sredstvom kojim se kontinuirano traži zaštita od Uzvišenog Boga. Stoga su se i rukopisi *an'āma*, pored redovnog iščitavanja, odnosno učenja kao oblika svakodnevne pobožne prakse vjernika muslimana, čuvali u kućama kao hamajlija ili talisman, koja je s obzirom na svoj sadržaj imala moć da štiti i čuva kuću i njene ukućane.

Nastanak, razvoj, praksa ispisivanja i široka recepcija *an'āma* usko su vezani za društvena i vjerska previranja u Osmanskom Carstvu u drugoj polovini 18. i početkom 19. stoljeća. U ovom periodu osmansko društvo je, s jedne strane, postajalo sve podložnije utjecajima zapadne kulture i tradicije, a sve manje se pridavala pažnja vjeri i prakticiranju vjerskih propisa, dok su, s druge strane, jačali utjecaji vehabijskog pokreta i radikalnih učenja islama. Suočeni sa takvim stanjem, pripadnici intelektualne i duhovne elite osmanskog društva, prvenstveno oni

¹ *Kur'an*, sura 6.

okupljeni oko Dvora, a kasnije i širom Carstva, počinju snažnije djelovati na javnom isticanju i propagiranju islamskog vjerzakona (*šari'a*) utemeljenog na sunitском učenju i vjerskoj praksi, te sufijskih tumačenja islama ponajviše okupljenih u praksi derviškog reda nakšibendija.² Jedna od aktivnosti u tom procesu tzv. “oživljavanja čistog vjerovanja” je nastanak molitvenih zbornika *An'ām*, *Dalā'il al-ḥayrāt* i *Awrād*, koji sadrže kur'anske sure, hadise, dove, salavate, predaje autoriteta islamske duhovnosti, slike Mekke i Medine te druge oblike različitih grafičkih i vizuelnih iskaza.³ Za razliku od djela *Dalā'il al-ḥayrāt*⁴ i *Awrād*⁵ koji imaju svoje autore, odnosno jedna osoba sačinila je kompilaciju odabranih sura, dova i salavata koji su se bez suštinskih intervencija u sadržaju koristili i prenosili, *An'ām* nema jednog autora niti je njegov sadržaj unificiran, već je odabir kur'anskih sura i ajeta, dova i drugih sadržaja vrlo često ovisio od potreba, želja ili duhovnih usmjerenja i sklonosti sastavljača ili naručioca, odnosno pokrovitelja pisanja *an'āma*, pa i od društvenih prilika, tradicije i okruženja u kojem je djelo nastajalo. Uz to, dok su *Dalā'il al-ḥayrāt* i *Awrād* pretežno namijenjeni pripadnicima derviških redova i poklonicima sufizma te su se mogli učiti povremeno, a njihovo redovito učenje po određenom rasporedu ovisilo je isključivo od dozvole šejha, *an'ām* je bio u dosta široj upotrebi – podjednako su ga koristili vladari, uglednici, sufije, ali i širi društveni slojevi, te za njegovo korištenje i učenje nije bilo ograničenja ili normi.

U najranijoj fazi razvoja *an'ām* je sadržavao sure, ajete i dove iz Kur'ana, Božija imena i salavate. Krajem 18. stoljeća, kada započinje faza svojevrzne popularizacije te šire i masovnije recepcije ovog molitvenika, u *an'ām* se počinju unositi reprezentativne slike, ilustracije i grafika. Sinergija kur'anskih sura i dova sa slikama u pažljivo izrađenom djelu sakralnog karaktera predstavlja jedinstven momenat u historiji islamske tradicije, gdje se prvi put kuranske sure i slike pojavljuju u jednom zapisu.⁶

² Više o ovome: Alexandra Bain, *The late Ottoman En'am-i şerif: Sacred text and images in an Islamic prayer book*, University of Victoria, 1999, 18-35 (neobjavljena doktorska disertacija).

³ Yüstra Karaca, “Hattat Mehmet Şakir'e Ait En'am-i Şerifin Muhtevası Ve Yazma Kitap Sanatları Açısından İncelenmesi”, *Lale Dergisi*, br. 5, Istanbul, 2022, 79.

⁴ Autor: Abū 'Abdullāh Muḥammad al-Ġazūlī (umro 1465).

⁵ Autor: Muḥyiddīn Ibn 'Arabī (1165–1240).

⁶ A. Bain, *The late Ottoman En'am-i şerif: Sacred text and images in an Islamic prayer book*, 132-133.

AN'ĀM ABDULLAHA IBN SALIHA IZ GORNJEG VAKUFA

U rukopisnim zbirkama Bosne i Hercegovine pohranjen je izrazito veliki broj rukopisnih kodeksa koji se nazivaju *an'āmi*. Po brojnosti su odmah iza rukopisa Kur'ana, na temelju čega se može zaključiti da je *an'ām* kao molitveni zbornik bio vrlo popularan u Bosni. Najveći dio rukopisa nastao je krajem 18. i početkom 19. stoljeća, a prema njihovom izgledu, izradi, zaštiti i načinu čuvanja primjećuje se da im se pridavala velika pažnja i značaj. Rukopisi su pažljivo i lijepo kaligrafski ispisani, sa lijepo izrađenim unvanima, stranice su ukrašene floralnim i arabesknim motivima, najčešće sa kvalitetnim kožnim uvezom i utisnutim ornamentima na koricama. Što se tiče sadržaja *an'āma*, u skladu sa ustaljenom praksom to su kur'anske sure i dove, hadisi i predaje vezane za poslanika Muhammeda, a. s., te vefkovi.⁷ Pretežno se radi o neilustriranim *an'āmima*, a ukoliko sadrže ilustracije to su najčešće slike Mekke i Medine.

Među rijetkim bogato ilustriranim i raznoliko sadržajnim *an'āmima* jeste *An'ām*⁸ Abdullaha ibn Saliha iz Gornjeg Vakufa koji se nalazi u rukopisnoj zbirci Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu.⁹ *An'ām* sadrži kur'anske sure, različite dove, virdove, Božija imena, salavate i imena poslanika Muhammeda, a. s., kaligrafske slike verbalnog opisa fizičkih osobina (*ḥilya*) i ostavštine (*muḥallafāt*) Muhammeda, a. s., crtež ruke Muhammeda, a. s., te različite pečate i vefkove. Rukopis je dvojezičan – kur'anske sure, ajeti, izrazi i dove na arapskom protkani su pobožnim tekstovima i komentarima na turskom jeziku, i ta dvojezičnost zadržana je čak i u netekstualnim aspektima njegova sadržaja.¹⁰

Prema podacima u kolofonu rukopisa, djelo je “završeno uz pomoć Allaha, Svemogućeg i Sveznajućeg Vladara, rukom 'Abdullāha ibn Šāliḥa, poznatog kao Hadžibulić, nastanjenog u Gornjem Vakufu, 12. safera 1193/1. marta 1779. godine”. Abdullah ibn Salih iz Gornjeg Vakufa prepisao je nekoliko značajnih djela iz različitih oblasti islamskih nauka i arapskog jezika, zabilježivši svoje ime na kraju tih prijepisa.¹¹

⁷ Vrsta talismana koji sadrži simbolička značenja sadržana u slovima, brojevima, izrazima, Božijim imenima i sl., ispisanim utvrđenim redoslijedom u nizove kvadrata.

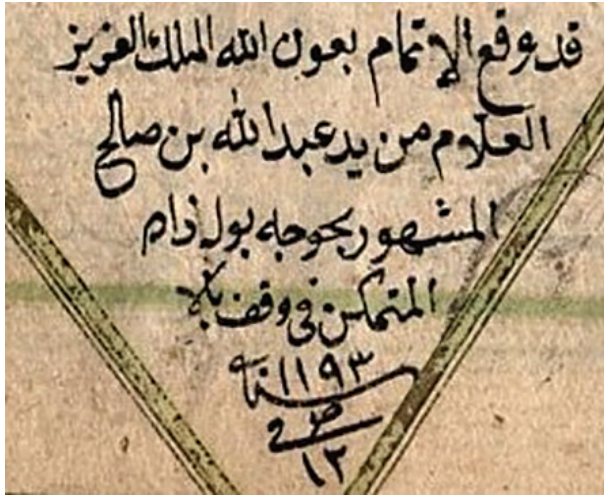
⁸ *An'ām* Abdullaha ibn Saliha pisat ćemo velikim slovom, tretirajući ga kao naslov djela.

⁹ Orijentalni institut, R 86.

¹⁰ Za prijevode sadržaja s turskog jezika zahvaljujem se dr. Madžidi Mašić, višoj naučnoj saradnici na Orijentalnom institutu Univerziteta u Sarajevu.

¹¹ Vidjeti: Muhamed Ždralović, *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima II*, Svjetlost, Sarajevo, 1988, 203; *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*

Međutim, u *An 'āmu* prvi put pored svog imena navodi do sada nepoznat podatak, a to je da pripada porodici Hadžibulić iz Gornjeg Vakufa, iz koje potječu i poznati prepisivači Ibrahim ibn Sulejman Uskopjevi (početak 18. stoljeća), Sulejman ibn Ibrahim Hadžibulić Uskopjevi (kraj 18. stoljeća) te Muhamed Rušdi ibn Derviš Husejn Hadžibulić (kraj 19. stoljeća).¹²

Kolofon na kraju rukopisa
OIS, R 86, fol. 166b

Uvidom u prijepise Abdullaha ibn Saliha uočava se da je imao izrazito lijep rukopis, prakticao je svoje prijepise ukrašavati unvanima i arabeskama, te pripada kategoriji prepisivača koji se mogu okarakterizirati kao vrsni kaligrafi.

Vjerovanje i pobožna praksa u interakciji sa svetim tekstovima

U islamskoj tradiciji široko je rasprostranjeno vjerovanje, utemeljeno na kur'anskim ajetima, da je u Kur'anu lijek za bolesti, štiti od nesreća i neprijatelja ili zlonamjernih utjecaja i sila. Određenim kur'anskim surama i ajetima pripisuju se posebne kvalitete i zasluge (*faḍā'il*) koje

GHB, svezak VII, obradili Haso Popara i Zejnil Fajić, Sarajevo – London, 2000, 431-432; *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa GHB*, svezak IX, obradio Haso Popara, Sarajevo – London, 2001, 431; Hajrudin A. Haračić, *Gornji Vakuf u prošlosti*, Džematski Medžlis Gornji Vakuf, Sarajevo, 2004, 285.

¹² Vidjeti: Ahmed Mehmedović, "Gornjovakufski prepisivači orijentalnih rukopisa", *Anali GHB*, XXXII, Sarajevo, 2011, 225-248.

su obično povezane sa sadržajem teksta ili načinom njihove objave Poslaniku, a. s., te su napisana brojna djela u kojima se govori i detaljno opisuju vrijednosti pojedinih sura. U pobožnoj praksi, na kur'anske sure "naslanjaju" se dove ili molitve bremenite ajetima i izrazima iz Kur'ana, u kojima se sadržaj kur'anskih ajeta isprepliće sa željama i htijenjem vjernika koji upućuje molitvu. Vjeruje se da izgovaranje ili ispisivanje ajeta osnažuje i produžava djelovanje molitve.

Kur'anske sure i ajeti

Uporedna istraživanja pokazuju da se na početku *an'āma* najčešće nalaze sura *al-Fātiha* i početak sure *al-Baqara*, po uzoru na početak Kur'ana. Međutim, *An'ām* Abdullaha ibn Saliha započinje surom *al-An'ām* iza koje slijedi sura *Yā Sīn*, a potom deset dužih kur'anskih odlomaka (*ašara*) u kojima se tematiziraju određeni vjerski propisi, poput posta mjeseca ramazana, davanja zekata, obavljanja hadža, vjerovanja u Božije Jedinstvo – *tawhīd*, itd. Navedeni odlomci svojim sadržajem i pozicijom u djelu potvrđuju da je jedna od temeljnih odrednica *An'āma*, pa i preduvjet ili priprema za sve dalje što slijedi, podsjećanje i podsticanje vjernika na poštivanje i ispravno prakticiranje islamskih normi i propisa.

Sura *al-An'ām* je šesta sura u Kur'anu, a prema tumačenjima tefsirskih učenjaka ima specifičan značaj u islamu, što dokazuju i hadisi u kojima se govori o njezinim vrijednostima. Između ostalog navodi se da je to jedina sura u Kur'anu koja je objavljena odjedanput Poslaniku, a. s., "spuštena" je preko grupe od sedamdeset hiljada meleka te posjeduje iscjeljujuće i zaštitničke karakteristike. Najzastupljenija tema u suri *al-An'ām* su dokazi o Uzvišenom Allahu kao Stvoritelju i potvrda Njegovog Jedinstva (*tawhīd*). Božije Jedinstvo i vjerovanje spominje se i u drugim kur'anskim surama, ali u suri *al-An'ām* ovo pitanje je obrađeno na višestruk i sveobuhvatan način.¹³

Također, druga sura koja se nalazi u *An'āmu*, sura *Yā Sīn*, u islamskoj tradiciji poznata je po svojim aprotopejskim vrijednostima. Ona se u skladu sa hadisom Poslanika, a. s., povezuje sa smrću i Posljednjim sudom te se obično uči umrloj ili umirućoj osobi za dobrobit na budućem svijetu. Jedna je od kur'anskih sura koje započinju tzv. skraćenicama, odnosno nepovezanim slovima koja imaju simboličko značenje.

¹³ A. Bain, *The late Ottoman En'am-i şerif: Sacred text and images in an Islamic prayer book*, 86.

Tematski, u ovoj suri najviše se govori o Poslaniku, a. s., a jedno od njegovih imena je i *Yā Sīn*. Prema sufijskoj tradiciji vjeruje se da ova sura predstavlja "srce" Kur'ana te se preporučuje njeno učenje kada neko umre, ali i u različitim prilikama kada se moli za oprost grijeha, dobro i radost na ovome svijetu ili ahiretu i sl.¹⁴

Pored sura *al-An'ām*, *Yā Sīn*, te deset dužih odlomaka iz Kur'ana, u *An'āmu* su navedeni i brojni kraći ajeti ili određene kur'anske sekvence koji su kontekstualizirani i utkani u druge sadržaje, čime se produbljuje i osnažuje sakralna dimenzija cjelokupnog *An'āma* kao djela.

Dove i virdovi

Skoro svaki segment ljudskog života u islamu usko je povezan sa obraćanjem Uzvišenom Bogu dovom, odnosno zahvalom ili molbom. Ova praksa ima snažno uporište u Kur'anu gdje Uzvišeni Allah kaže: *Pozovite Me i zamolite. Ja ću vam se odazvati.*¹⁵ *A kada te robovi Moji za Mene upitaju, Ja sam, sigurno, blizu: odazivam se molbi molitelja kad Me zamoli.*¹⁶ Ovo su samo neki od brojnih kur'anskih ajeta u kojima se vjernici pozivaju da mole i obraćaju se svome Stvoritelju. Islamski koncept Boga kao darežljivog i mudrog Gospodara čini nužnim dijalog između Njega i Njegovih stvorenja koji On inicira pozivima da Mu se vjernici obraćaju. Kada se u hadisu kaže: "Bog ne otvara ničija usta da bi taj tražio oprost sve dok ne odluči da mu oprosti", tada molitva ne samo da postaje dozvoljena vjerniku već se od njega i očekuje da je upućuje.¹⁷ U dovama se moli za Božiji blagoslov i zaštitu od zla, bolesti, nesreće, nevjerstva i sl., te iskazuje nada u oprost, želja za dostizanjem dženneta i beskrajno povjerenje u Božiju milost i mudrost.

Dove kao oblik pobožne prakse izgovaraju se u određenim prilikama i situacijama, te na dnevnoj osnovi kao sredstvo za zaštitu i izlječenje. *An'ām* Abdullaha ibn Saliha karakteriše izrazito veliki broj dova na arapskom jeziku u kojima se isprepliću molbe i zahvala Uzvišenom Bogu, uz popratna pojašnjenja i komentare na turskom jeziku o

¹⁴ Muhammed Hakki En-Nazili, *Hazinetu'l esrar: Riznica tajni*, sa arapskog preveo Zahid Mujkanović, KDBH Preporod Zagreb i Nakšibendijska tekija Mejtaš, Zagreb – Sarajevo, 2010, 482-486.

¹⁵ *Kur'an*, 40:60.

¹⁶ *Kur'an*, 2:186.

¹⁷ Annemarie Schimmel, *Odgonetanje Božijih znakova*, s engleskog preveo Fikret Pašanović, El-Kalem, Sarajevo, 2001, 251.

uvjetima, vremenu, načinu i vrijednosti njihova izricanja. Svaka od dova ima istaknut naslov, a prema njihovom sadržaju mogu se klasificirati na:

- dove zahvale ili molbe koje se pripisuju odabranim melekima, poslanicima i ljudima (*Du'ā' Ğabrā'īl, Du'ā' Burāq, Du'ā' Rasūl a. s., Du'ā' Ādam a. s., Du'ā' 'Alī r. a., Du'ā' Ḥasan wa Ḥusayn, Du'ā' Ḥiḍr a. s., Du'ā' Ḥiḍr wa Ilyās, Du'ā' 'Abbās*);
- opće dove kojima se hvali i traži oprost i zaštita od Uzvišenog Boga i blagoslov Poslanika, a. s. (*Du'ā' Ṣalawāt šariḥ, Du'ā' Asmā' al-ḥusnā, Du'ā' Taḥmīd al-Qur'ān, Du'ā' Miftāḥ al-ḡanna, Du'ā' Mi'rāḡ, Du'ā' Ḥizb al-baḥr, Du'ā' Ğalīl al-Ğabbār, Du'ā' Allāhu Akbar, Du'ā' ḡamīl, Du'ā' 'Arš, Du'ā' Kanz al-'Arš, Du'ā' ḥurūf, Du'ā' qadh, Du'ā' nūr, Du'ā' mustaḡāb, Du'ā' dawla, Du'ā' mubārak, Du'ā' hadiyya, Du'ā' Ṣayf al-mubārak*);
- virdove¹⁸ (*Awṛād Pīr Muḥammad Bahā'ī, Awṛād Ṣayḥ Wafā, Awṛād Sayyid Baṭṭāl*).

U sekciju dova ubraja se istihara-namaz (istiḥāra) kojim se od Uzvišenog Boga traži uputa da vjerniku putem sna obznani ispravan put u slučaju nedoumica ili poteškoća o određenom pitanju. Snovi sanjani u noći nakon obavljenog istihara-namaza mogu se protumačiti kao smjernica za rješenje određenog problema. Ono što se vidi u snu smatra se vjerodostojnim i stvarnim, samo ga treba na ispravan način protumačiti.¹⁹ U *An'āmu* je detaljno opisan način obavljanja istihare uz dovu koja se uči nakon obavljenog namaza kao konačna potvrda molbe koja se upućuje Uzvišenom Bogu.

Većina dova navedenih u *An'āmu* ima široku recepciju u islamskoj tradiciji i pobožnoj praksi, a naročito su prisutne u usmenoj ili pismenoj praksi sufija u hvaljenju i sjećanju na Uzvišenog Allaha i Poslanika, a. s. U različitim sufijskim djelima posebno se opisuju blagodati, svrha i posljedice učenja pojedinih dova, ali i kao važan aspekt cjelokupne prakse upućivanja dove Uzvišenom Bogu ističu se uvjeti koje je potrebno ispuniti da bi dova bila primljena. Prije svega je potrebno uzeti abdest, okrenuti se prema kibli, te ispruženih dlanova s potpunim povjerenjem i iskrenom vjerom u ispunjenje želje ili potrebe obratiti se Uzvišenom Bogu.²⁰ Ovakva i slična uputstva sadržana su i u pojašnjenjima koja stoje uz pojedine dove u *An'āmu*.

¹⁸ Vird je dobrovoljni ibadet koji se obavlja svaki dan i uglavnom se odnosi na učenje Kur'ana, zikr, Božija imena, salavate i dove. Prema sufijskoj tradiciji vird se smatra "pojilištem za dušu" i propisuje ga šejh dervišima, ovisno od stepena koji su dosegli na putu duhovnog razvoja i napretka.

¹⁹ A. Schimmel, *Odgonetanje Božijih znakova*, 213.

²⁰ M. H. En-Nazili, *Hazinetu'l esrar: Riznica tajni*, 429-434.

Asmā' al-ḥusnā – Božija lijepa imena

Božija imena spominju se u četiri ajeta u Kur'anu u kojima se vjernicima preporučuje da Uzvišenog Boga dozivaju Njegovim lijepim imenima.²¹ Uloga Božijih imena u muslimanskoj pobožnosti oduvijek je bila vrlo važna, te se ona javljaju kao sastavni dio svih molitvenih zbornika; njihova pojavna i ezoterijska značenja predmet su različitih filozofskih istraživanja brojnih islamskih učenjaka, a naročito su prisutna u djelima Abū Hāmida Muḥammada al-Ġazālīja i Muḥyiddīna Ibn 'Arabīja. U takozvanoj profetskoj religiji, kakva islam jest, nastoji se Boga oslovljavati imenom, jer je On "podložan imenovanju" kako bi bio poznat i kako bi Mu se iskazala pokornost. Božija imena omogućavaju uspostavljanje i održavanje dijaloškog odnosa koji dopušta vjerniku da priziva Stvoritelja nakon što mu se On obratio kroz Kur'an.²²

U *An'āmu* je navedeno devedeset i devet Božijih imena zapisanih u nizu, a nakon toga, Imena su inkorporirana u dovu kojom vjernik doziva Uzvišenog Boga, hvaleći i slaveći Ga Njegovim imenima. Također, na različitim mjestima u rukopisu navode se ili ponavljaju određeni broj puta Imena kontekstualizirana uz određene tekstualne ili vizualne sadržaje. U komentarima i pojašnjenjima na turskom jeziku ističe se da različito pozicioniranje i višestruko ponavljanje jednog ili više Imena ovisi od stanja i potrebe u kojoj se vjernik nalazi. Upotreba svakog od Božijih imena označava posebnu moć koju ono nosi, a koja se "oslobađa" njegovim značenjem te se prenosi na onoga koji doziva. Na kraju, navodi se da samo izricanje Božijih imena ima funkciju dove koja se uči u slučaju neke želje i potrebe.

Imena poslanika Muhammeda, a. s., i salavati

Uporedo sa Božijim imenima uspostavljena su i Poslanikova, a. s., imena u kojima se opisuje Poslanikova, a. s., ličnost i karakter, ali i iskazuje Božija veličina i moć kroz imena čija značenja opisuju Poslanikov, a. s., položaj u odnosu na Uzvišenog Boga. Poslanikova, a. s., imena su neizostavan segment svih molitvenika i vjeruje se da njihovo izgovaranje približava vjernika Poslaniku, a. s., i njegovom blagoslovu, a preko njega i Uzvišenom Bogu. Spominjanje Poslanikovih, a. s., imena

²¹ *Kur'an*, 7:180; 17:110; 20:8; 59:24.

²² A. Schimmel, *Odgonetanje Božijih znakova*, 207-209.

i blagosiljanje (*ṣalawāt*) je među dominantnim pobožnim praksama u islamskoj tradiciji, a utemeljenje ima u Kur'anu, gdje Uzvišeni Allah kaže: *Allah i meleki Njegovi blagosiljaju Vjerovjesnika. O vjernici, blagosiljajte ga i vi i šalžite mu pozdrav!*²³

Identično po uzoru na Božija imena u *An'āmu* je u formi nabrojanja navedeno devedeset i devet Poslanikovih, a. s., imena, iza čega slijedi niz sa imenima dvadeset i osam poslanika koji započinje sa imenom Adem, a. s., a završava sa imenom Muhammed, a. s.

Pored nabrojanih Poslanikovih, a. s., imena, u salavatu naslovljenom *Ṣalawāt kabīr* donose se pojedinačni blagoslovi na svako od Poslanikovih, a. s., imena, ali i na neke njegove atribute koji su zapravo aluzija na određene situacije i stanja koja se prema predajama vežu za Poslanika, a. s., i njegov život. Uz ovaj salavat na marginama je ispisan komentar o njegovoj vrijednosti i značaju, vremenu kada ga je i u kojim situacijama preporučljivo učiti, te nagradama koje očekuju one koji ga budu učili. Uz navedeno, cijeli *An'ām*, kako tekstualni tako i njegovi vizualni segmenti, prožet je različitim varijantama ispisivanja imena Muḥammad (Aḥmad, Maḥmūd, Hāmid) te drugim Poslanikovima, a. s., imenima kojima se ističu i blagosiljaju određene njegove osobine i vrline, ovisno od konteksta u kojem se ime navodi – molba, zahvala, traženje zaštite i blagoslova itd.

Značaj i uloga reprezentativne slike u kontekstu svetosti

Ilustracije, kaligrafske slike, različiti grafički i geometrijski šabloni i prikazi kao vizualni segmenti *an'āma* javljaju se u kasnijoj fazi, krajem 18. stoljeća. Slike se u ovom slučaju ne pojavljuju kao ukrasni elementi niti su predmet za gledanje koji izaziva poštovanje i divljenje, već imaju funkciju vitalnog provodnika ka Božijoj milosti i zaštiti i Poslanikovom, a. s., blagoslovu. Sadržaji slika, kako vizualni tako i tekstualni, izvučeni su iz temelja sufijskih doktrina, sadrže motive koji nose simbolička značenja te imaju ulogu svojevrsnog štita od zla ljudi i džina, bolesti i zla, te nesreća kojima može biti izložen svaki pojedinac. Tekstualni i dekorativni elementi djeluju zajedno, predstavljajući tekstualno-vizualni kanal ka Božanskoj dispencijaciji.²⁴

²³ *Kur'an*, 33:56.

²⁴ A. Bain, *The late Ottoman En'am-i şerif: Sacred text and images in an Islamic prayer book*, 22.

Muḥallaḫafāt – Ostavština poslanika Muhammeda, a. s.

Muḥallaḫafāt al-Nabiyy je popis Poslanikovih, a. s., ličnih stvari koje su prema predajama ostale nakon njegove smrti te imaju posebno značenje i vrijednost u islamskoj tradiciji. U nekim *an‘āmima* ovi predmeti su iscertavani, dok su u drugima njihovi nazivi isticani lijepim kaligrafskim rukopisom ili su posebno ukrašavani.²⁵ U *An‘āmu* Abdullaha ibn Saliha *muḥallaḫafāt* sadrži: mushaf, sedžad, tesbih, misvak, češalj, štap, iznošeni platneni ogrtač, pohabanu hasuru, nanule, ibrik i ručni mlin.²⁶ Uz sliku na kojoj je ostavština ispisana stoji komentar u kojem se između ostalog ukazuje na to da će onaj ko ispiše *muḥallaḫafāt* biti nagrađen blagostanjem, u kući u kojoj se bude čuvao svakodnevno će se povećavati opskrba, a njeni ukućani bit će zaštićeni od štete i nevolje. Također, preporučuje se da praksa ispisivanja i čuvanja *muḥallaḫafāta* bude praćena iskrenim vjerovanjem i da se upotpunjava tokom cijelog života.

Prema pouzdanim predajama navedeni predmeti bili su sastavni dio života i svakodnevnih navika Poslanika, a. s. Njihovo ispisivanje ili iscertavanje, te izrazito poštovalački odnos prema njima, jedan je od načina oživljavanja sunneta Poslanika, a. s., jer je *muḥallaḫafāt* u suglasju s njegovom praksom i uputama.

Muḥallaḫafāt al-Nabiyy ‘alayh al-salām
OIS, R 86, fol. 97b

²⁵ Ibid., 156-158.

²⁶ Tekst u posljednjem krugu je izbrisan.

Ḥilya – Opis poslanika Muhammeda, a. s.

Ḥilya je tekstualni zapis opisa Poslanikovih, a. s., tjelesnih i moralnih karakteristika kako su zabilježene u najstarijim izvorima. Do posljednje četvrtine 17. stoljeća *ḥilya* je u pobožnoj praksi bila prisutna tako što se zapisivala na običnom parčetu papira koji su vjernici nosili kao hamajliju, smatrajući to jednom vrstom zaštite. Prvi koji je *ḥilyu* zapisao u formi levhe bio je čuveni osmanski kaligraf Hafiz Osman i ovakva kaligrafska kompozicija postala je naročito popularna u 18. i 19. stoljeću. U ovom slučaju *ḥilya* je imala dekorativnu svrhu, ali je isto tako i njeno gledanje i izgovaranje imalo određenu funkciju i namjenu. Smatrala se sredstvom za zaštitu od nesreće i postizanje sreće tokom života na ovom svijetu, te zaštite od vatre na ahiretu.²⁷

Ḥilya u *An'āmu* Abdullaha ibn Saliha predstavljena je po principu kvadratne levhe u kojoj su osobine Poslanika, a. s., napisane na arapskom jeziku u manjim nepotpunim kružnicama. Na nezavršeni dio kružnice nastavlja se obrnuti trougao u kojem je ispisan prijevod ili kratak komentar na turskom jeziku, a koji se odnosi na osobinu navedenu u pripadajućoj kružnici. Navedene su sljedeće Poslanikove, a. s., osobine: dostojanstven, lica poput punog mjeseca, tankih razmaknutih obrva, rastavljenih prednjih zuba, povijenog nosa, manjih ušiju, glatkih usana, guste brade, dugog vrata, ni svijetle ni tamne puti, srednjeg rasta, tankih prstiju savršenog oblika, glatkih stopala, bez dlakavosti po tijelu, sem dlačica među plećima – pečata vjerovjesničkog.

U opširnom komentaru koji prethodi *ḥilyi* govori se o blagodatima i nagradama koje pripadaju onima koji izgovaraju, ispisuju i gledaju u *ḥilyu*. Preporučuje se gledanje u *ḥilyu* u vrijeme sabah-namaza kako bi se tako započeo dan, jer *ḥilya* odstranjuje tugu iz srca. Također, navodi se da je *ḥilya* sveti talisman koji štiti od nesreće, naročito od bolesti, za ispunjenje svih želja i za opće blagostanje i sreću, a ko u nju gleda kao da je vidio Poslanika, a. s. Komentar završava stihovima o vrijednostima *ḥilye* i značaju njenog čuvanja u kući, uz napomenu i podsjećanje vjernicima da sve koristi od *ḥilye* dolaze Allahovom odredbom. Opisana praksa upotrebe *ḥilye* važna je za razumijevanje njezine funkcije u *An'āmu* u kojem ona nije samo ukras ili predmet pobožnosti, već je namijenjena izazivanju poštovanja i potvrde Božije svemoći.

²⁷ A. Bain, *The late Ottoman En'am-i şerif: Sacred text and images in an Islamic prayer book*, 70-73.

Hilya

OIS, R 86, fol. 99b-100a

Pečati i njihova zaštitna svojstva

Historija pečata u islamskoj kulturi i tradiciji seže do početka islama i dolaska poslanika Muhammeda, a. s., najavljenog kao “pečata poslanika”, koji je i u fizičkom smislu imao pečat poslanstva na svojim leđima, među ramenima. S druge strane, pečati funkcioniraju kao hamajlije i talismani te se vjeruje da posjeduju moć zaštite koja se aktivira njihovim nošenjem, gledanjem ili doticanjem. Tekst koji se nalazi unutar i okolo pečata potvrđuje da pečat nije samo piktogram lišen moći. Iskazi vjeroispovijesti, kao segment u pečatu kojim se otvoreno izražava pobožnost, istovremeno tražeći blizinu Boga i Muhammeda, a. s., kao i sam oblik pečata koji najčešće podsjeća na štit, iskazuju njegov potencijal da štiti i čuva kroz formu i riječ.²⁸

²⁸ Christiane Gruber, “Go Wherever You Wish, for Verily You Are Well Protected: Seal Design in Late Ottoman Amulet Scrolls and Prayer Books” u: *Visions of Enchantment: Occultism, Spirituality, and Visual Culture*, edited by Daniel Zamani, Judith Noble, Merlin Cox, Fulgur Press, London, 2019, 23-24.

Pečati su neizostavan segment ilustriranih *an'āma* i javljaju se u funkciji posredničkih mehanizama za slavljenje Boga, blagosiljanje Poslanika, a. s., i postizanje Božije milosti, oprosta i zaštite. U tom smislu pečati u *An'āmu* Abdullaha ibn Saliha imaju funkciju da po odredbi i dozvoli Uzvišenog Boga zaštite, sačuvaju, donesu sreću i blagostanje onome ko ih koristi. Popratni komentari uz pečate, u kojima su sadržane upute o tome kada i kako ih koristiti, pokazuju da ovi pečati sadrže zaštitne i ljekovite moći te da su njihove latentne moći stimulirane vrstom i brojem određenih interaktivnih radnji izvršavanih od strane onoga ko ih gleda, odnosno čita.

Jedan od najčešće prikazanih motiva je dizajnirani pečat Muhammedovog, a. s., poslanstva ili vjerovjesništva – *muhr nubuwwa*. Islam razlikuje dvije vrste poslanika: *nabiyy* – onaj koji prima Objavu, i *rasūl* – onaj koji navještava poruku, zakonodavac koji govori po Božijoj odredbi. Poslanik Muhammed, a. s., ujedno je posljednji *nabiyy* i *rasūl*, stoga njegov pečat ima višestruku važnost i moć, jer isključuje mogućnost pojave bilo kakve religije i vjerozakona nakon njegove smrti.²⁹

Pečat Poslanika, a. s., – *muhr nubuwwa* – u *An'āmu* je iscrtan u obliku kružnice i pozicioniran u središnji dio kvadrata markiranog tankim crvenim linijama. Unutar pečata, kao i u okviru oko kvadrata, ispisani su dijelovi kur'anskih ajeta i hadisa koji govore o položaju Muhammeda, a. s., kod Uzvišenog Boga, koji je radi njega ovaj svijet stvorio i kao milost ga poslao. U uglovima okolo kružnice ispisane su riječi: *Qawluhū/ al-ḥaqq /wa lahū/ al-mulk*, što kao cjelina nosi značenje “Njegov govor istina je i samo Njemu vlast pripada”.³⁰ U koncentričnim krugovima unutar kružnice ispisana su imena poslanika Musaa, Isaa i Ibrahima, a. s., i njihova imena koja stoje u apoziciji sa imenom Allah. Također, u krugovima su zapisane određene slovne konstrukcije koje nose simbolička značenja i za koje se vjeruje da posjeduju talismanske moći, poput *alif lām hā*, *hā mīm*, *alif 'ayn* ili višestruko ponavljanje harfa *hā*.

U dužem komentaru koji prethodi pečatu ukazuje se na različita doba i situacije u kojima je pohvalno i korisno gledati u Poslanikov, a. s., pečat. Tako se navodi da će onaj ko bude gledao u njega biti sačuvan od džehennema; ko ga gleda ujutro, do večeri će biti sačuvan od nesreća; ko ga gleda uvečer, do jutra će biti zaštićen od ujeda zmije; ko ga gleda dok je mjesec mlad, do kraja tog mjeseca bit će zaštićen od raznih nesreća, a onome ko gleda u njega početkom godine, do kraja te godine

²⁹ Annemarie Schimmel, *Misterija brojeva*, s engleskog preveli Fikret Pašanović, Senad Topić, Alma Mujkić, Libris, Sarajevo, 2006, 312.

³⁰ Odlomak iz 73. ajeta sure *al-An'ām*.

on će pružati zaštitu i sigurnost. Dalje, ako ga bude gledala osoba koja ide u rat, bit će zaštićena od svake vrste neprijateljskog oružja (strijela, sablja, top, nož) i postići će zadovoljstvo na oba svijeta. Onaj ko nakon obavljenog sabah-namaza donese salavat na poslanika Muhammeda, a. s., gledajući u pečat, toga dana će ostvariti korist u onome što radi. Komentar završava napomenom da sve navedeno mogu postići samo pravovjerni i iskreni, a ne dvoličnjaci i licemjери.

Muhr nubuwwa
OIS, R. 86, fol. 102a

Ljudska ruka sa svojih pet prstiju posebno se koristi kao hamajlija u islamskom svijetu, a najčešće se radi o tzv. Fatiminoj ruci, slikovitom prikazu ruke Fatime, Poslanikove, a. s., kćeri. Prsti njene ruke predstavljaju pet osoba – Poslanika, a. s., Fatimu, Aliju, Hasana i Husejnu, r. a. Kada je riječ o kurativnim i zaštitničkim funkcijama, prikaz ruke ima za cilj da odvrati bolest i zlo. Oblik ispružene ruke podsjeća i na oblik riječi kojima se priziva Uzvišeni Allah u arapskom jeziku – *Yā Allāh* (يا الله) te se i u tom smislu smatra zaštitničkom.³¹

Prikaz ruke poslanika Muhammeda, a. s., tradicionalno se odnosi na pet stubova islama (šehadet, namaz, post, zekat i hadž) ili, kao i u slučaju

³¹ A. Schimmel, *Misterija brojeva*, 118.

Fatimine ruke, predstavlja Poslanika, a. s., i članove njegove porodice. U svakom od ovih slučajeva ruka se također smatra vrlo značajnom i efektnom u zaštiti od zlonamjernih i zlobnika.³²

Crtež Poslanikove, a. s., ruke u *An'āmu* Abdullaha ibn Saliha predstavlja Poslanika, a. s., i četvoricu halifa: Ebu Bekra, Omera, Osmana i Aliju. Poslanikovo, a. s., ime Muhammed ispisano je na palcu ruke, dok se imena halifa nalaze na preostalim prstima. Zanimljivo je da slova u imenima nisu povezana, svako slovo je ispisano samostalno, te uz njih stoje određeni brojevi i harf *nūn*. Različite numeričke kombinacije u formi vefka zapisane su na gornjem dijelu dlana, dok je u sredini dlana iscrtana kružnica sa tri kruga u kojima su ispisani svjedočenje Božijeg jedinstva i Muhammedovog, a. s., poslanstva te različite riječi i slova koja nose simboličko značenje. Unutar i oko ruke ispisano je *Yā Allāh*, *Yā Muḥammad*, *Yā 'Alī*, *al-Ḥasan*, *al-Ḥusayn*.

Rasm dast al-nabiyy 'alayh al-ṣalawāt wa al-salām
OIS, R.86, fol. 102a

³² A. Bain, *The late Ottoman En'am-i şerif: Sacred text and images in an Islamic prayer book*, 152.

Nakon pečata Poslanika, a. s., slijede dva pečata hazreti Alije – *Muhr ḥaḍrat ‘Alī* i *‘Ayn ‘Alī*. Prvi pečat, *muhr ḥaḍrat ‘Alī*, sastoji se od jedne veće kružnice uz koju su na donjem dijelu iscrtana dva manja polukruga. U desnom polukrugu ispisano je *kāf hā yā ‘ayn šād*³³ i *Yā Allāh*, dok je u lijevom ispisano vefk sa kombinacijama brojeva 1 i 2, te ime ‘Alī. Centralna kružnica sastoji se od markiranih krugova unutar kojih je zapisan kur’anski tekst, neka od Božijih imena te višestruko ponovljeno ime Allah. U uglovima okvira unutar kojeg je iscrtan pečat ispisano je *Yā Allāh, Yā Muḥammad, al-Ḥasan, al-Ḥusayn*.

U komentaru koji prethodi pečatu piše da onome ko iskreno vjerujući gleda u pečat časnog hazreti Alije, uz Allahovu pomoć ispunit će se sve ovosvjetske i ahiretske potrebe. Onaj ko sedamdeset puta izgovori tekst koji je ispisan u njemu bit će sačuvan od džehennema, ko ga netremice gledajući izgovori sedamdeset i dva puta bit će sačuvan od zla ljudi, a ko izgovori sedamdeset i sedam puta pronaći će lijek za svaku bolest, te će biti zaštićen od neprijatelja.³⁴

Muhr ḥaḍrat ‘Alī
OIS, R. 86, fol. 103a

³³ Jedna od tzv. skraćunica koje stoje na početku nekih sura u *Kur’anu*. Ovo je početak sure *Maryam*.

³⁴ OIS, R 86, fol. 102b.

Drugi pečat hazreti Alije poznat je u islamskoj tradiciji kao 'Ayn 'Alī, kako je i naslovljen u *An'āmu*. Ubraja se među najzanimljivije pečate u islamskoj tradiciji kada je riječ o kaligrafskoj izvedbi i smatra se jednom vrstom kaligrafske igre riječi koje u sebi sadrže vizualnu metaforu za božansko i sveto.³⁵

Oblik ovog pečata sastoji se od umnoženog slova 'ayn koje se preklapa, pri čemu su slova oblikovana tako da liče na oko u čijoj zjenici se ogleda ili kroz nju prolazi svjedočenje Božijeg jedinstva i Muhammedovog, a. s., poslanstva – šehadet. Pored složenih simboličkih značenja sadržanih u samom izgledu pečata, uz prateće tekstove unutar i okolo pečata 'Ayn 'Alī ima funkciju stalnog podsjećanja onima koji ga posjeduju ili nose da svoje oči i povjerenje usmjere čvrsto prema Uzvišenom Bogu.³⁶ U okviru okolo pečata ispisana su prva tri ajeta sure *al-Faḥ* te tekst na turskom i arapskom jeziku u kojem se navodi da je Uzvišeni Allah u srca vjernika zapisao da nema junaka do Alije i nema sablje do Zulfikara. U gornjem desnom uglu zapisan je vefk sa različitim kombinacijama slova sadržanih u imenu 'Alī i slovom *mīm*. Ispod vefka, sa vanjske strane pečata, vertikalno je ispisan početak sure *Qāf*. Pečat je okružen imenima Ebu Bekr, Omer, Osman, Ali. Privlači pažnju ponavljanje imena Allah ispisanog crvenom tintom u krugovima unutar kružnica te okomito uz samo slovo 'ayn. Dalje u krugovima navode se još neka Božija imena te skraćenice kojima započinju neke kur'anske sure – *kāf hā yā 'ayn šād, hā mīm, 'ayn sīn qāf*.

Za razliku od ranije spomenutih pečata, uz 'Ayn 'Alī nije napisan bilo kakav komentar ili pojašnjenje. Međutim, imajući na umu da je riječ o pečatu koji je široko zastupljen u islamskoj tradiciji, kako u rukopisima tako i kao hamajlija koja se isrtavala na različitim materijalima, u komentarima na ovaj pečat koje je moguće pronaći u drugoj literaturi navodi se da će onaj ko gleda u ovaj pečat s potpunim i iskrenim vjervanjem biti spašen od džehennema i drugih nesreća te da će onaj ko ga bude nosio tokom obavljanja hadža i obilaska Kabe zadobiti blagoslov i nagradu.³⁷

³⁵ A. Bain, *The late Ottoman En'am-i şerif: Sacred text and images in an Islamic prayer book*, 118.

³⁶ C. Gruber, "Go Wherever You Wish, for Verily You Are Well Protected ...", 31.

³⁷ Ibid., 30.

'Ayn 'Alī

OIS, R 86, fol. 103b

Jedna od slika u *An'āmu* je i simbolični prikaz *Liwā al-ḥamda* – stiliziranog bajraka koji će, prema islamskom vjerovanju, Poslanik, a. s., držati na Sudnjem danu i ispod kojeg će se okupljati vjernici. *Liwā al-ḥamd* je zapravo iskaz vjerovanja i zahvale Uzvišenom Bogu te svjedočenje Njegovog Jedinstva i Muhammedovog, a. s., poslanstva.

Slika se sastoji od nekoliko panela u formi trougla, pozicioniranih unutar zlatnog okvira. Vanjski paneli ukrašeni su arabeskom i crvenom i plavom bojom, dok su u unutrašnjim ispisani dijelovi kur'anskih ajeta i izraza u kojima se iskazuje čisto vjerovanje i svjedočenje Božijeg jedinstva i Muhammedovog, a. s., poslanstva. U vrhu je ispisano *Yā Allāh* tri puta, zastava je ukrašena floralnim motivima u crvenoj i plavoj boji, te je sa desne strane ispisan šehadet, a sa lijeve početak i prvi ajet sure *Nūn*.

Liwā al-ḥamd
OIS, R 86, fol. 104a

Analizom tekstualnih i vizualnih sadržaja *An'āma* Abdullaha ibn Saliha utvrdili smo da se u cijelom rukopisu vrlo često navodi pojam *manṣūr* – pobjedonosan, od Boga pomognut. Imajući to na umu, kao i druge izraze i ajete u *An'āmu* u kojima se također tematizira motiv Božije pomoći, može se zaključiti da je jedna od namjena ovog *An'āma* postizanje pobjede i uspjeha uz Božiju pomoć za onoga ko ovaj rukopis čita, nosi, čuva u svojoj kući ili se na neki drugi način veže za njega. U tom kontekstu se razumijeva i pečat sa izrazom *Manṣūr*. Pečat je u

formi kapljice ili suze na plavoj pozadini, a okolo njega je ispisano *Allāh waḥdahu lā šarīka lah lā ilāha illā Allāh Muḥammadun rasūl Allāh tawaḡḡuh ḥaytu šī'ta fa innaka mansūr*:

Pečat je ukrašen unvanima u zlatnoj boji te floralnim motivima u crvenoj i plavoj boji. U unvanima su ispisana kratka pojašnjenja i preporuke o načinu i vremenu gledanja u ovaj pečat te nagradama za one koji budu postupali u skladu sa navedenim preporukama, a u kojima se između ostalog navodi da će onaj ko bude gledao u pečat stjecati pobjede i nizati uspjehe do Sudnjeg dana te će mu biti olakšan ulazak u džennet.

Manṣūr

OIS, R 86, fol. 104b

Jedan od frekventnijih pečata u *an'āmima* je tzv. *Muhr aṣḥāb al-Kahf* – pečat sa imenima ashaba iz pećine Kehf, čije porijeklo se veže za kur'ansku suru *al-Kahf* i kazivanje o mladićima koji su zaspali u pećini

i Allahovom voljom iz sna se probudili nakon tri stotine i devet godina.³⁸ Priča o ashabima iz pećine Khef u islamskoj tradiciji razumijeva se kao kur'anska parabola za važnost povjerenja u Boga i to je ključni značaj ove priče, ali isto tako i pečata sa imenima ashaba Kehfa. Ashabi se ne spominju poimenice u Kur'anu, već je izvor za ova saznanja semitska tradicija prema kojoj su imena ashaba iz pećine Khef: Yamliha, Makšalina, Mašlina, Marnuš, Dabarnuš, Šadnuš, Kafaštatijuš i pas Qitmir.

U *An'āmu* su imena ispisana u kružnom pečatu uokvirenom zlatnom i crvenom bojom na plavoj pozadini sa floralnim motivima. U unvanima je ispisana kratka zabilješka na turskom jeziku prema kojoj pečat ashaba Kehfa donosi bereket i zaštitu od nevolja i nesreće.

Muhr aşhāb-i Kahf
OIS, R 86, fol. 104b

³⁸ *Kur'an*, 18:25.

Vefkovi

Određenu vrstu pečata predstavljaju različiti geometrijski dijagrami u kojima su ispisani brojevi i slova ili njihova kombinacija u niz ćelija koje čine veću matricu, a po svojoj konfiguraciji podsjećaju na magični kvadrat. Ove ćelije raspoređene u rešetku funkcionišu kao moćne grafičke šifre i često su sastavni dio talismanskih zapisa u koje se upisuju kao magični brojevi ili slova, a nazivaju su *ġadwal*, *murabba'* ili *wafq*.³⁹

U islamskoj tradiciji umjetnost sastavljanja vefkova bila je visoko razvijena i pridavala im se velika moć, te su simbolična značenja i tumačenja slova oduvijek privlačila mnogobrojne muslimanske mislioce poput Muḥammada al-Bistāmīja, al-Ġazālīja, Ibn 'Arabīja i drugih koji su bili posvećeni proučavanju nauke o slovima ('ilm al-ḥurūf) i traženju božanskog i svetog u njima.⁴⁰

U *An'āmu* vefkovi dolaze uglavnom u formatu 6x6 i 4x4, a mreža ćelija satkana je od brojeva i nepovezanih individualnih slova koja kada se čitaju zajedno čine riječ. Pri tome, slova nose brojčane vrijednosti i mogu se tumačiti u skladu sa njihovim doslovnim, mističnim i numeričkim značenjem, razumljivom znalcima. Funkcija ovih vefkova tumači se u pratećim komentarima, a uglavnom se odnosi na njihovu talismansku ulogu sa jasno određenom svrhom i namjenom, kao i načinima upotrebe.

ZAKLJUČAK

An'ām pripada posebnoj vrsti pobožne prakse kroz koju je iskazana konekcija izgovaranja, zapisivanja i vizualiziranja molitve, te vjernicima nudi duhovnu povezanost sa Uzvišenim Bogom i Poslanikom, a. s., i ostvarenje želja i potreba kroz Božiju milost i blagoslov. Sadržaj *an'āma* se uz iskreno vjerovanje čita, odnosno izgovara, sluša i posmatra, pri čemu se aktiviraju i istovremeno djeluju različiti ljudski organi – srce, jezik, uho i oko, ispunjavajući ključne funkcije u devocijskom kontekstu islamskog vjerovanja i pobožne prakse.

³⁹ C. Gruber, "Go Wherever You Wish, for Verily You Are Well Protected ...", 27- 30.

⁴⁰ Vidjeti: Guy Burak, "The Section on Prayers, Invocations, Unique Qualities of the Qur'an, and Magic Squares in the Palace Library Inventory", u: *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*, editors: G. Necipoğlu, C. Kafadar and C. H. Fleischer, Brill, Leiden, 2019, 347-348.

Svi tekstualni i ilustrirani sadržaji koji bivaju uvršteni u *an'ām* u službi su islamskog kreda da vjernik samo u Boga ima apsolutno povjerenje i oslonac, i samo je On taj Koji pruža pomoć, zaštitu ili iscjeljenje. Ovaj pristup odgovara i sufijском konceptu duhovnog putovanja prema Uzvišenom Bogu, pri čemu su neke od postaja na tom putu: *murāqaba* – usmjeravanje pažnje na ono što se želi, *hurma* – poštivanje Božijih svetinja, *iḥlās* – iskrenost ili čisto vjerovanje, *tavakkul* – uzdanje u Boga, *tafwīd* – prepuštanje Bogu, *tiqa* – povjerenje u Boga i *taslīm* – potpuna pokornost.⁴¹ Po svome sadržaju, koncepciji i ciljevima *an'ām* predstavlja sredstvo koje vjerniku pomaže da ispravno pristupi navedenim postajama, što ga kao oblik pobožne prakse čini bliskim sufijском razumijevanju i tumačenju islama. Pri tome, sadržaj i namjena *an'āma* ostaju uvijek unutar pravne granice postavljene šerijatom.

Centralnu poziciju u *an'āmu* zauzima Kur'an koji prožima sve ostale sadržaje kroz koje se ekspliciraju koristi, vrline i simbolička značenja sura i ajeta. Na Kur'an se nadovezuju dove kao pismena ili usmena pobožna praksa upućivanja pohvale, zahvale i molbe i sjećanja na Uzvišenog Boga i Njegovog Poslanika, a. s. Tekstualni, slikovni i geometrijski elementi imaju dugu povijest u islamskim pobožnim praksama unutar kojih djeluju kao otvoreni kanali za komunikaciju i povezanost vjernika sa Uzvišenim Bogom i Poslanikom, a. s. Kada je riječ o vizualnim segmentima u *an'āmu*, važno je istaći da se ni u kom slučaju ne radi o kriptografskim pojmovima niti okultnim simbolima, već se akcenat stavlja na integritet pisane riječi, čitljive i neiskvarene čak i onda kada se oblikuje u apstraktno značenje. Stoga kaligrafske slike, pečati i veškovi nisu konceptualizirani kao magijski ili proročanski, već ih se može okarakterizirati kao svojevrsne grafičke konstrukcije koje funkcioniraju kao kanali za produhovljenu interakciju vjernika sa carstvom Svetoga. Sinergija teksta i slike doprinosi jačanju pobožnih poruka kroz oslonac vizualnog modusa. Kaligrafske slike i crteži pečata u *an'āmu* djeluju kao vizualizirani ostaci tragova Poslanika, a. s., ali i moćna ljekovita i zaštitna sredstva koja bi na psihosomatskom planu mogla koristiti duhovnom razvoju i želji vlasnika *an'āma* da stupi u kontakt sa domenom Svetog.

U ovome radu nastojali smo analizom sadržaja *An'āma* Abdullaha ibn Saliha ponuditi uvid u molitvene pobožne talismanske prakse i način na koji su molitve, talismanski tekstovi i slike korišteni i integrirani u svakodnevni život vjernika. S obzirom na to da se radi o djelu koje

⁴¹ Eva de Vitray Meyerovitch, *Antologija sufijских tekstova*, prevela s francuskog Mirjana Dobrović, Naprijed, Zagreb, 1988, 84-85.

je nastalo u Gornjem Vakufu te cirkuliralo na prostoru Bosne u 18. stoljeću, ono značajno osvjetljava i oblike svakodnevne pobožne prakse i pravce u Bosni u tom periodu i doprinosi potpunijem razumijevanju tradicije islamske duhovnosti na ovim prostorima.

IZVORI

An'ām – Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, R 86.

LITERATURA

- Bain, Alexandra, *The late Ottoman En'am-i şerif: Sacred text and images in an Islamic prayer book*, University of Victoria, 1999 (neobjavljena doktorska disertacija).
- Burak, Guy, "The Section on Prayers, Invocations, Unique Qualities of the Qur'an, and Magic Squares in the Palace Library Inventory", u: *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*, vol. 1, editors: G. Necipoğlu, C. Kafadar and C. H. Fleischer, Brill, Leiden, 2019.
- De Vitray Meyerovitch, Eva, *Antologija sufijskih tekstova*, prevela s francuskog Mirjana Dobrović, Naprijed, Zagreb, 1988.
- En-Nazili, Muhammed Hakki, *Hazinetu'l esrar: Riznica tajni*, sa arapskog preveo Zahid Mujkanović, KDBH Preporod Zagreb i Nakšibendijska tekija Mejtaš, Zagreb – Sarajevo, 2010.
- Gruber, Christiane, "Go Wherever You Wish, for Verily You Are Well Protected: Seal Design in Late Ottoman Amulet Scrolls and Prayer Books" u: *Visions of Enchantment: Occultism, Spiritually, and Visual Culture*, edited by Daniel Zamani, Judith Noble, Merlin Cox, Fulgur Press, London, 2019.
- Haračić, Hajrudin A., *Gornji Vakuf u prošlosti*, Džematski Medžlis Gornji Vakuf, Sarajevo, 2004.
- Karaca, Yüstra, "Hattat Mehmet Şakir'e Ait En'am-i Şerifin Muhtevası Ve Yazma Kitap Sanatları Açısından İncelenmesi", *Lale Dergisi*, 5, Lale Yayıncılık, İstanbul, 2022, 78-89.
- Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa GHB*, svezak VII, obradili Haso Popara i Zejnil Fajić, Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Sarajevo – London, 2000.

Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa GHB, svezak IX, obradio Haso Popara, Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Sarajevo – London, 2001.

Mehmedović, Ahmed, “Gornjovakufski prepisivači orijentalnih rukopisa”, *Anali GHB*, XXXII, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Sarajevo, 2011, 225-248.

Schimmel, Annemarie, *Misterija brojeva*, s engleskog preveli Fikret Pašanović, Senad Topić, Alma Mujkić, Libris, Sarajevo, 2006.

Schimmel, Annemarie, *Odgonetanje Božijih znakova*, s engleskog preveo Fikret Pašanović, El-Kalem, Sarajevo, 2001.

Ždralović, Muhamed, *Prepisivači djela u arabičkim rukopisima II*, Svjetlost, Sarajevo, 1988.

AN'ĀM OF ABDULLAH IBN SALIH FROM GORNJI VAKUF: SYNERGY OF PICTURE AND TEXT IN DEVOTIONAL PRACTICE

Summary

An'ām is the name for manuscript codices that contain selected surahs from the Qur'an, prayers, blessings, pictures, graphics and seals that symbolically connect their owner or reader with the God Almighty, the Prophet Muhammad and holy places and important figures of Islamic history. These codices were long thought to be intended for private and socially restricted devotional use. However, the practice of enshrining them in public institutions, especially mosques and tekkes, as well as the existence of a large number of manuscript copies, shows that *an'ām* were very present and were used in wider social circles.

In this paper, we will present the *An'ām* of Abdullah ibn Salih from Gornji Vakuf, stored in the manuscript collection of the Oriental Institute of the University of Sarajevo (OIS, R 86). By compiling selected religious texts and combining them with illustrations, Abdullah ibn Salih created a work that offers an insight into pious practices in Bosnia at the end of the 18th century and documented how the prayer texts were read, used and integrated into everyday life. Using a phenomenological approach in the analysis of Abdullah ibn Salih's *An'ām*, we will point out the importance and role of text, representative images and graphics in the sacred context, and deal with their ritual use and the discovery of the hidden meanings of their empirical manifestation.

Key words: manuscripts, Bosnia, 18th century, text symbolism, painting, figurative graphics